

PRIKAZI I RECENZIJE

Josip Baloban – Krunoslav Nikodem – Siniša Zrinščak

VREDNOTE U HRVATSKOJ I U EUROPI

Komparativna analiza

Kršćanska sadašnjost – Katolički bogoslovni fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Zagreb, 2014.

Europsko istraživanje o vrijednostima iz 2008. godine, prosudba o rezultatima istraživanja i o interpretacijama rezultata, nameće potrebu da u sučeljavanju s objektivnim rezultatima takvog sociološkog istraživanja teolog-mislilac odustane od bilo kakvog sterilnog akademizma, gdje je znanstveni rad cilj samome sebi. Teolog i sav teološki rad imaju smisla samo ukoliko se njihov trud odražava na vjerski život čovjeka te ovi rezultati mogu koristiti za djelotvornije djelovanje Crkve. Kada teolog (a pogotovo teolog-etičar) čita ove rezultate istraživanja, prvo što ga izaziva i tjera na razmišljanje jest činjenica da se ovdje ne radi o jednokratnom istraživanju koje uvijek može izazvati dvojbe u svezi s objektivnošću. Kod jednokratnog se istraživanja uvijek, naime, može dogoditi da odgovori građana budu determinantno uvjetovani trenutkom i situacijom u kojima se provodi istraživanje. U tom slučaju rezultati odaju sliku stanja koja odgovara trenutku. Oni, međutim, teško mogu pokazati trendove i smjer u kojemu se razvija problematika, u ovom slučaju problem stava u odnosu na vrijednosti hrvatskih i drugih europskih građana. Ovdje se, međutim, radi o sustavnom istraživanju koje se provodi u razmaku od jednog desetljeća (usporedba istraživanja 1999. i 2008.). Koliko god ovi rezultati posljednjeg istraživanja bili značajni, ono što teologa zanima i tjera na razmišljanje i djelovanje jesu usporedbe s istraživanjima koja su provedena prije desetak godina. Ovim in-

terpretacijama rezultata autori čine i dodatni korak: osim usporedbe s istraživanjem iz godine 1999., oni rezultate za Hrvatsku uspoređuju s onima iz drugih europskih zemalja, što predstavlja izuzetan pothvat. Tek uz pomoć ovih usporedbi teolog, etičar i sociolog, ali i znanstvenici drugih područja, mogu zadobiti sliku realnog stanja života i razmišljanja hrvatskoga čovjeka i drugih europskih građana, ali i smjernice kako ove rezultate upotrijebiti na operativnom planu.

I.

Autori G. Črpić i S. Zrinščak demistificiraju tvrdnju kako religija znatno utječe na politička opredjeljenja građana i na politiku uopće. Pokazuju da je taj utjecaj gotovo neznatan. Ovo vrijedi neovisno o tome radi li se o zemljama više ili niže religioznosti. Također je važno uočiti da je postotak pripadnosti nekoj vjerskoj zajednici u ovom istraživanju u Hrvatskoj niža od one na popisu stanovništva 2011. godine. Potvrđena je i teza da pripadnost vjerskoj zajednici ne znači automatski i življenje religioznosti u klasičnom smislu riječi, kao što je to pohađanje vjerskih obreda. Također, autori ukazuju na važnu činjenicu da je podatak o tome koliko ljudi vjeruju u Boga uvijek viši od onoga koji pokazuje postotak konfesionalne pripadnosti. Ovi podaci ukazuju na potrebu rekonstrukcije slike o Bogu koja je danas prisutna u Crkvi, ili o nejasnim obrisima te slike koju Crkva danas predstavlja ljudima. Pred činjenicom da ostaje stabilna religijska samoidentifikacija (osobna religioznost), a opada konfesionalna identifikacija (institucionalna religioznost), teolog se mora pitati nije li Crkva donekle tomu pridonijela jer možda previše potencira takav osobni vid religioznosti, kao što su hodočašća, vjerski život raznih novih pokreta u Crkvi uz naglašenu brigu za osobnu vjersku identifikaciju. Konačno, važno je uočavanje povezanosti religioznosti i domoljublja, po čemu Hrvatska nije specifičan slučaj. Važan je i podatak kako u Hrvatskoj, koja inače još uvijek pripada zemljama više religiozne svijesti i prakse, možemo u skoroj budućnosti očekivati pad religioznosti. Kvaliteta je ovog priloga i u tome što autori ne interpretiraju samo izjašnjavanje ispitanika nego uzimaju u obzir

i njihova sjećanja iz prethodnih godina, što daje dodatnu kvalitetu ovim podatcima i njihovoj usporedbi s prijašnjima.

II.

J. Baloban, I. Štengl i D. Crnić, na tragu J. Ratzingera, povezuju pojam identifikacije s Crkvom s pojmom empirijskoga stanja Crkve u pojedinom povijesnom momentu. Identifikacija nikada nije posvemašnja jer je Crkva nešto više od njezina povijesnog i empirijskoga stanja i forme. Sukladno tome, rezultati o crkvenosti i identifikaciji modernog vjernika s Crkvom u današnjoj Hrvatskoj, u usporedbi s ostalim zemljama, ne smiju se interpretirati jednostrano i definitivno nego uvijek ostavljaju prostora za nekakvu drugu identifikaciju koja će nastupiti s nekim drugim empirijskim stanjem Crkve. Ova teološka spoznaja dovoljna je da podatke o crkvenoj identifikaciji ne interpretiramo nužno i jedino kao pokazatelje krize crkvenosti nego kao odraz sadašnjeg empirijskog stanja Crkve. Ova je teza izuzetno važna i utemeljuje potrebu socioloških istraživanja o crkvenosti kod nas. Ona ukazuje na činjenicu da sociološki podatci o crkvenosti ne upućuju samo na rastuću krizu identifikacije s Crkvom nego nalažu samoj Crkvi da preispita sve dimenzije svojeg empirijskog stanja u ovom povijesnom trenutku. Posebnu vrijednost predstavljaju rezultati koji pokazuju stupanj osobne vjere, tj. vjerovanja u neke osnovne istine vjere i moralne stavove u odnosu na neka važna etička pitanja. Naime, dok pitanja o vjeri u Boga ili pripadnost Crkvi mogu biti interpretirana na razne načine, često kao izričaj pogrešne slike o Bogu ili kao segment tradicije i folklor, stupanj vjerovanja u temeljne vjerske istine i stupanj moralne prakse u suglasju s vjerom daju objektivnu sliku o stanju religioznosti kod nas. Nepobitno je da je žena, pogotovo majka, tijekom povijesti bila prvi adresat na kojega je Crkva računala u vjerskom odgoju djece. S obzirom na to da se, kako po pitanju vjere u Boga tako i po pitanju moralno-etičke dimenzije življenja vjere, između muškaraca i žena podatci bitno ne razlikuju, valja zaključiti da je došlo vrijeme

svojevrzne dodatne demistifikacije važnosti uloge žene u pastoralu i vjerskom odgoju mladih.

III.

J. Baloban, K. Nikodem i D. Crnić interpretiraju stavove o braku i obitelji i ovi podatci zaslužuju posebnu zabrinutost jer se u razmaku od deset godina mijenjaju u negativnom smislu. Sukladno rezultatima istraživanja, Hrvatska u suštini ne odstupa od uvriježenih trendova ispitivanih zemalja s kojima su se obavljale usporedbe. Bez usporedbe Hrvatske s drugim zemljama postoji opasnost od subjektivizma i nerealnih prosudbi. Ako je istina da u Hrvatskoj, izuzev Švedske koja ima najniži postotak od svih zemalja uključenih u istraživanje, ima najmanje onih koji ističu da je obitelj u njihovu životu „vrlo važna“ (75,4 %) ili da je Hrvatska među zemljama s nižim postotkom onih koji se slažu s tvrdnjom da su brak i stabilna veza nužni za sreću (57,6 %), ako to vrijedi i za tvrdnju da su roditelji važni za odrastanje djece (76,8 %), te ako oko petine ispitanika u Hrvatskoj smatra da razvod može biti opravdan (20,6 %) te oko polovice ispitanika u Hrvatskoj (54,6 %) smatra da je u redu da dvoje ljudi živi zajedno bez stupanja u brak, onda ovi rezultati predstavljaju ozbiljan ispit za Crkvu i društvo u Hrvatskoj. Oni nedvosmisleno upućuju na zaključak da klasična koalicija između Crkve i obitelji doživljava ozbiljnu krizu ili čak više ne postoji. Obitelj kao da se emancipirala od Crkve, sve je manje upućena na Crkvu, ali je Crkva suštinski upućena na obitelj. Nekakva koalicija obitelji i Crkve još postoji, ali na drugačijim i specifičnim temeljima. Tako npr. postoji velika povezanost obitelji s Crkvom u dijaspori, kada Crkva postaje mjestom obilježavanja nacionalnog identiteta. Je li obitelj postala još jedan „promašeni“ adresat na koji Crkva može računati u svom evangelizatorskom radu? Ulazimo li u budućnost u kojoj ćemo sve manje moći polaziti od toga da će u obiteljima u djetinjstvu biti postavljeni temelji vjere? U opasnosti je dakle od urušavanja cjelokupan pastoral koji u obitelji vidi najjačeg partnera u vjerskom odgoju. Takvih partnera ima sve manje. S tom činjenicom moramo se

ozbiljno suočiti. Početi više uvažavati vjeronauk u školi? U Crkvi? Smišljati sadržaje „oko Crkve“ koji će imati i odgojne sadržaje, neovisno o školi i obitelji, poput talijanskih oratorija ili nekih njemačkih primjera gdje se oko Crkve mladima nude zanimljivi sadržaji. Spoznaja kako element obrazovanosti bitno utječe na poimanje braka i obitelji nije manje izazovan. Naime, buduće globalizirano društvo nameće nužnost stjecanja višeg ili visokog obrazovanja za veliku većinu ljudi. Ako je istinita teza Njemačke biskupske konferencije kako su neobrazovani ljudi u budućnosti osuđeni na siromaštvo, onda ova teza vrijedi i za sudbinu crkvenog nauka o braku i obitelji. Sve više visokoobrazovanih ljudi nameće zaključak da će crkveni nauk biti sve više u krizi. Jesu li to novi znakovi vremena?

IV.

J. Šimunović i V. Reljac posebno se usredotočuju na pitanje koje vrednote hrvatski građani smatraju neophodnima za uspješan brak, ali sve uspoređuju s podacima istraživanja iz 1999. godine. Autori, doduše, tvrde kako se u razmaku između 1999. i 2008. godine radi o „stabilizaciji stava ispitanika prema vrednotama za uspješan brak“ te da „osjetno opadanje i osjetni rast nije jednostavno tumačiti“, ali rezultati nepobitno upućuju na porast broja građana koji smatraju da je brak zastarjela institucija. Tako je npr. vrednota vjerskog uvjerenja postala za oko 13 % građana manje važna za uspješan brak, što nije nevažan podatak za Crkvu. Ako je vrednota vjernosti ostala na vrhu ljestvice po važnosti, ostaje ipak otvoreno pitanje koliko to ima veze s kršćanskim poimanjem braka. U svakom slučaju, u ovom segmentu postoji jasan putokaz djelovanja Crkve u priprava za sakrament ženidbe. Vrijedno je pohvale i to što se autori trude ne samo interpretirati podatke i izvoditi sociološke zaključke nego idu korak naprijed i daju smjernice kako bi se trebao orijentirati pastoral Crkve. Na razmišljanje tjera i zaključak da važnost djece za uspješan brak opada kako raste standard građana. To predstavlja nov izazov kako obiteljskoj tako i populacijskoj i socijalnoj politici Hrvatske.

V.

K. Nikodem i I. Štengl zaključuju kako u Hrvatskoj, ali i u drugim usporedivim zemljama, model individualizacije ima najveći utjecaj na odnos prema djeci, pogotovo po pitanju društvene relevantnosti prokreacije, što ukazuje na činjenicu da model individualizacije postaje dominantan kako po pitanju religioznosti tako u gotovo svim drugim pitanjima kojima se bavilo istraživanje. Ono što Crkvu mora brinuti jest činjenica da religioznost nema gotovo nikakva utjecaja na stav građana o tome je li „imati djecu obveza prema društvu“. To znači da pronatalitetna promidžba koja svoju uspješnost temelji na miješanju religijskih i domoljubnih elemenata u Hrvatskoj ne može imati velikog uspjeha. Niska stopa nataliteta u Hrvatskoj svakako nije uvjetovana samo materijalnim čimbenicima nego i činjenicom da Hrvatska spada u one zemlje u kojima izuzetno mali postotak građana misli kako bi žena za osmišljavanje svoga života trebala imati djecu. Pitanje nataliteta, dakle, definitivno nije samo pitanje standarda i materijalnih uvjeta nego, prije svega, pitanje većeg ili manjeg utjecaja modela individualizacije. Nije nevažna ni činjenica da o odgovorima na ovo pitanje automatski ne ovisi veći ili manji natalitet, što jasno pokazuju primjeri iz naših susjednih zemalja. Ovi su podatci donekle zagonetni i svakako zahtijevaju daljnje pokušaje interpretacije. Za djelovanje Crkve na tom planu svakako je ključan zaključak autora kako ovi rezultati (1999. i 2008.) pokazuju u Hrvatskoj smanjivanje djece kao smisla života te kao obveze prema društvu.

VI.

V. Reljac i J. Šimunović pokazuju da su se dogodile duboke promjene u odnosima između roditelja i djece. Naime, sve je manje onih koji smatraju da djeca moraju poštivati roditelje unatoč svim njihovim manama. Ono što ohrabruje jest činjenica da religioznost znatno utječe na ovaj stav, tj. religiozni ljudi smatraju u većem postotku da roditelje valja uvijek poštivati, ali i još uvijek visoka svi-

jest o roditeljskoj dužnosti koja ne preže ni pred kakvom žrtvom. No model individualizacije koji neminovno rađa svojevrsnim egoizmom i ovdje niže uspjehe, pa je postotak tako požrtvovnih roditelja u Hrvatskoj sve manji. Na takav „olabavljen“ i sve krhkiji odnos između roditelja i djece valja računati u pastoralnom i evangelizacijskom radu. Nepobitno je da je Crkva te odnose uvijek smatrala „naravnima“, pritom donekle sakralizirala pojam „nepromjenjive naravi“. Pokazuje se da velik broj ljudi ne drži do takvog poimanja, pa je logično da su nastupile bitne promjene u tim odnosima. Manje ćemo morati postavljati postulat „što roditelj mora“, a sve više pitanje „što roditelj može“. Svijest o važnosti roditeljstva ne tiče se očito samo roditelja nego se sve više tiče i djece. Naime, odnosi u obitelji, koliko god bili „naravni“, podložni su promjenama i stranputicama koje bi bez ovakvih istraživanja bilo nemoguće uočiti.

VII.

T. V. Juroš, I. Dobrotić i S. Zrinščak dobro su uočili da je u pitanju problematike manjina važno usporediti rezultate istraživanja za Hrvatsku upravo s onima iz zemalja koje su bile u istom okruženju u vremenu nakon Drugog svjetskog rata. Valja imati na umu da odgovori građana u odnosu na poštivanje manjina ovise i o tome kako se manjine uklapaju u društvo, kako se odnose prema većini, poštuju li demokratsku proceduru kada se radi o zauzimanju stavova oko nekih bitnih pitanja društvenog života. Za objektivno vrednovanje odnosa hrvatskih građana prema manjinama, ovi čimbenici, osim religijski kulturnog konteksta, imaju važnu ulogu, pogotovo kada se radi o pitanju homoseksualne manjine. Autori uspijevaju identificirati pojedine skupine ljudi koje su sklonije iskazivanju predrasuda spram pojedinih manjinskih skupina, ali ovi podatci samo ukazuju na potrebu daljnjeg istraživanja razloga takvih predrasuda i nepovjerenja. Razlozi očito nisu samo svjetonazorski, kulturni, ekonomski ili religiozni, nego proizlaze i iz načina djelovanja manjina u nekom društvu, njihove eventualne agresivnosti, nepoštivanja stavova većine, nasilna nametanja manjinskih interesa. Jednom riječju, istra-

živanja iznose važne sociološke podatke koji moraju biti dodatno interpretirani imajući u vidu kontekst u kome se predrasude i nepovjerenje prema manjinama događaju. Autori su u svakom slučaju u tom smislu dali dragocjen doprinos.

VIII.

K. Nikodem i G. Črpić ukazuju na problem nepovjerenja ljudi prema svim relevantnim institucijama društva, pronalazeći razloge kako u bivšem totalitarnom režimu tako u nezrelom pristupu u kojemu se od institucije očekuje rješavanje gotovo svih problema. Postavlja se pitanje pogađa li to nepovjerenje samo političke, društvene i socijalne institucije ili se radi o strukturalnom nepovjerenju prema svemu što je institucionalizirano? Možemo li u ovom kontekstu govoriti i o sličnom nepovjerenju u instituciju braka, obitelji, roditeljstva? Radi li se samo o nepovjerenju uvjetovanom povijesnom zbiljom postrežimskog i kvazidemokratskog momenta u hrvatskoj povijesti ili je sve plod apsolutizacije individualnoga i relativizacije institucionalnoga? Ovdje je izuzetno važno što autori uspoređuju hrvatske rezultate s rezultatima nama susjednih zemalja, pogotovo onih koje nisu bile u jednournom okruženju, te pokazuju da se ovaj trend nepovjerenja događa i u drugim europskim zemljama, iako u nešto blažem obliku. No ovi podatci svakako zahtijevaju daljnja istraživanja, pogotovo s obzirom na činjenicu da Hrvatska svakako ima jednu od najnižih stopa povjerenja u institucije od svih ispitivanih zemalja.

1. Novost ovih priloga

Novost u interpretacijama istraživanja iz godine 2008. ogleda se u nekoliko čimbenika:

Autori uspoređuju stav građana Hrvatske u odnosu na neka važna pitanja sa stavovima građana u zemljama u hrvatskom okruženju, ali i u zemljama koje imaju povijesne i aktualne sličnosti s Hrvatskom. Većina njih unosi i usporedbe sa sličnim istraživanjem

iz 1999. godine. Na taj način daju, u sociološkom smislu, objektivnu sliku odnosa hrvatskog građanina prema vrijednostima.

Istovremeno, autori se suočavaju s dosadašnjim tekstovima hrvatskih autora o nekim važnim pitanjima kojima se bavilo ovo istraživanje. Uzimaju u obzir i slične tekstove inozemnih autora od kojih mnogi ne odražavaju objektivnu sliku stanja u Hrvatskoj, ali predstavljaju nezaobilaznu literaturu u proučavanju fenomena odnosa europskog i hrvatskog čovjeka i vjernika prema vrijednostima. Sama ova činjenica dovoljna je da potvrdi važnost kako istraživanja tako i interpretacije rezultata. Sama literatura predstavlja poseban i originalan doprinos kojim će se koristiti hrvatski znanstvenici.

Također, autori više nego do sada interpretiraju podatke interdisciplinarno, što bi trebala postati uhodana praksa u ovakvoj vrsti interpretacije socioloških podataka. Interdisciplinarnost se ogleda u tome da su rezultati istraživanja i interpretacije tih rezultata „uporabljivi“ i korisni kako Crkvi tako i hrvatskom društvu u cijelosti.

2. Izazov Crkvi

Taj se izazov da razmotriti na primjeru podatka kako hrvatski građani vrednotu vjernosti stavljaju na prvo mjesto kada su u pitanju vrijednosti o kojima ovisi uspješan brak.

Ovdje valja imati na umu jednu elementarnu činjenicu koja pojašnjava dobivene rezultate. Naime, kada građani u velikom postotku tvrde kako Crkva nema prikladne odgovore na pitanja i probleme obitelji, onda velik broj njih misli na to kako Crkva govori o kontracepciji, pobačaju, umjetnoj oplodnji, spolnom i bračnom moralu itd. U ovom segmentu valja pažljivo interpretirati podatke iz istraživanja. Postotak ovakvih građana uvijek je bio, jest i bit će velik. Utopistički je misliti da ga je moguće, barem u nekim kratkim rokovima i u današnjoj situaciji, znatno smanjiti nekom kvalitetnijom pastoralnom praksom, kvalitetnim teološkim raspravama itd. Raskorak između razmišljanja i ponašanja ljudi i govora Crkve na planu spolnog morala uvijek će ostati enigma. Mi svim svojim teološkim i pastoralnim znanjem ne možemo pobjeći od činjenice da

moderan čovjek, pa i vjernik, od Crkve očekuje promjene u govoru o tome, a ne samo nekakvo drugačije djelovanje ili pristup. Očekuju drugačije ili, bolje rečeno, nikakve norme. A to Crkva, ukoliko želi ostati vjerna svome poslanju, ne može učiniti. Osobni moral najteže je polje djelovanja Crkve. Spolni i obiteljski moral križni je put djelovanja Crkve. Tu se Crkva najviše sučeljava s postmodernizmom. I tu nema alternative. Tzv. „kapilarni rad“ s obiteljima, koji često zagovaramo, ma koliko on važan bio, uvijek će, ma kako kvalitetan bio, zapasti u krizu kada dođemo do govora o tome kako bi netko morao prakticirati vlastitu spolnost i prokreaciju.

U svjetlu rečenoga teologu se nameće zaključak da odgovore građana na pitanja o braku, spolnosti i prokreaciji ne valja uzimati kao relevantne pokazatelje njihove religioznosti. Oni naime smatraju sebe religioznima, no prema njihovu mišljenju, njihov odnos s Bogom, pa čak i s Crkvom, nema nikakve veze s njihovim obiteljskim životom. Religija bez etike i morala, to želi velik broj građana.

Stoga, s teološkog stajališta, propitkivanje religioznog „bila“ hrvatskih građana, služeći se kategorijama „vjernost Crkvi“, „molitva“, „odlazak na misu“, pokazuje često samo formalni vid religioznosti. Kada u žrvanj stavimo moralna i etička pitanja osobnog morala, onda su rezultati gotovo porazni. Naravno da teologiju i pastoral to zabrinjava. No postoji sumnja da u ovom trenutku možemo naći načina kako spriječiti ovakav trend. Upravo to pokazuju usporedbe s nekim drugim zemljama koje su ovakva istraživanja radile prije puno godina, a sada se upravo na planu osobnog obiteljskog morala suočavaju s krizom.

3. Izazov kršćanskoj etici

Rezultati istraživanja i interpretacije posebno će biti od koristi teologu, etičaru i Crkvi uopće. Naime, svaki čovjek stvara svoju *optio fundamentalis*, temeljnu odluku ili opredjeljenje da će biti kršćanin i da će kršćanski živjeti. No postoji cijela lepeza mogućnosti kvalitete ove temeljne odluke. Ona može biti površna ili istinska. U čemu je razlog tome? Teolog je često u napasti ovo opredjeljenje promatrati i

vrednovati apstraktnim kriterijima, na temelju tradicionalnih i uvriježenih parametara što onemogućava objektivnu prosudbu samoga čovjeka i njegove egzistencije. Ova istraživanja omogućuju konkretnije govoriti o temeljnim izborima i opredjeljenjima čovjeka. Sagledavši sve čimbenike u kojima se moderan i postmoderan čovjek nalazi, moguće je shvatiti kako mnogi ljudi donose svoja temeljna opredjeljenja koja donekle odudaraju od uvriježenih kriterija vjere i morala, ali su jedina moguća u uvjetima u kojima živi.

Tako, npr., da bismo shvatili zašto toliki mladi ljudi odgađaju svoju *optio fundamentalis* da stupe u brak, ili pak stupaju u brak na labilnim temeljima, moramo promotriti u kakvim uvjetima donose tu svoju odluku. Kako bismo shvatili da se oni nerado odlučuju za veći broj djece, moramo vrednovati ovaj stav promatrajući sve što se oko njih zbiva, trendove, u Hrvatskoj i u široj okolini.

Ako je Crkva svoj pastoral temeljila na uvjerenju da se temeljno opredjeljenje čovjeka da bude kršćanin rađa u obitelji, a istraživanje pokazuje da je obitelj u krizi, brak relativiziran, roditeljski odnosi duboko promijenjeni, nameće se potreba „fleksibilizacije“ crkvenog djelovanja, ali i moralne prosudbe o nekim segmentima moralnog življenja vlastite vjere.

Čovjek, kao imago Dei, konkretan čovjek, mora biti objekt teologije. Stoga za teologiju nije nevažno što se ova istraživanja provode kontinuirano, u nekim pravilnim vremenskim razmacima. Integralni čovjek jest imago Dei. Ta se integralnost mijenja pa utječe na poimanje sličnosti s Bogom. Inače bi nam se moglo dogoditi da pojam imago Dei postane apstraktan.

Eto zašto je očito da se, dok je nekada filozofija smatrana glavnom službenicom teologije, nameće potreba da filozofiji i teologiji uz bok stane i sociologija, ali i znanosti kao što su pedagogija i psihologija. Iako o ovoj multidisciplinarnosti govorimo već godinama, ona se teško probija u teološkim tekstovima i raspravama, a u ovim priložima dostatno je zastupljena. Možda smo najdalje otišli upravo u sprezi teologije i sociologije, što dokazuje i ovo istraživanje.

Radi se o izuzetno korisnoj, izazovnoj knjizi koja mora postati temeljnom literaturom svakome tko razmišlja i piše o hrvatskoj stvarnosti. Ona pruža „infrastrukturu“ teološkog, etičkog, političkog i svakog drugog vrednovanja hrvatske zbilje.

Josip Grbac